КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Дипломна робота
бакалавра
з теми:

«АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ І МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ»

Виконала:
студентка групи IstP2-B22
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія) за ОПП Середня освіта (Історія
та правознавство)
денної форми навчання
Катерина ВЛАСЮК

Науковий керівник:
старший викладач
кафедри всесвітньої історії
Володимир ВЕРСТЮК

Рецензент:
_____
_____

Кам'янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..3
Розділ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ ……..7
1.1. Огляд історіографії…….7
1.2. Джерельна основа роботи ……...12
Розділ 2. ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ……..17
2.1. Передумови становлення афінської демократії……17
2.2. Розвиток демократичної системи в класичну епоху.……22
2.3. Особливості та історичне значення афінської демократії……28
Розділ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ» У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ……34
3.1. Місце теми у шкільному курсі історії……34
3.2. Форми та методи викладання теми…….37
3.3. Практичне забезпечення вивчення теми……40
ВИСНОВКИ……...47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ……..49

ВСТУП

Актуальність теми. Афінська демократія є одним із найважливіших політичних феноменів античного світу та вагомим етапом у розвитку світової політичної думки. Саме в античних Афінах були закладені основи демократичного устрою, принципи народовладдя, виборності посад, участі громадян у прийнятті політичних рішень, які стали фундаментом для формування сучасних демократичних систем. Дослідження історичного змісту афінської демократії дає змогу глибше зрозуміти витоки європейської політичної культури, особливості становлення громадянського суспільства та еволюцію демократичних інститутів. В умовах сучасного суспільного розвитку звернення до історичного досвіду Афін сприяє осмисленню цінностей свободи, громадянської відповідальності та політичної участі.

Особливої актуальності набуває проблема методики вивчення теми афінської демократії у шкільному курсі історії. В умовах реформування української освіти та реалізації компетентнісного підходу важливим є не лише засвоєння учнями історичних фактів, а й формування здатності критично осмислювати історичні явища, аналізувати політичні процеси та співвідносити історичний досвід із сучасністю. Вивчення афінської демократії має значний потенціал для розвитку історичного мислення, громадянських компетентностей і навичок аргументованої дискусії, що зумовлює необхідність удосконалення методичних підходів до викладання цієї теми в закладах загальної середньої освіти.

Зв’язок дослідження з науковими програмами, темами, планами. Дипломна робота виконана відповідно до тематики, яку розробляє кафедра всесвітньої історії Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мета дослідження полягає у тому, щоб комплексно дослідити історичний зміст афінської демократії, визначити особливості її становлення

та розвитку, а також розробити методичні рекомендації щодо ефективного вивчення цієї теми у шкільному курсі історії.

Для досягнення мети необхідно розв’язати наступні **завдання:**

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити основні історіографічні підходи до вивчення афінської демократії;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження та з’ясувати її значення для вивчення політичного розвитку античних Афін;
- визначити передумови становлення афінської демократії та розкрити роль реформ Солон, Клісфен і Перікл у її розвитку;
- дослідити особливості функціонування основних політичних інститутів афінської демократії та визначити її історичне значення;
- проаналізувати місце теми «Афінська демократія» у структурі сучасного шкільного курсу всесвітньої історії та особливості її висвітлення в підручниках;
- охарактеризувати сучасні форми, методи та засоби викладання теми у закладах загальної середньої освіти;
- розробити методичні рекомендації щодо вдосконалення вивчення теми «Афінська демократія» у шкільному курсі історії.

Об’єктом дипломної роботи є процес навчання історії у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дослідження історичний зміст афінської демократії та методика її вивчення у шкільному курсі історії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період становлення, розвитку та функціонування афінської демократії – від реформ Солона на початку VI ст. до н. е., що започаткували процес демократичних перетворень, через реформи Клісфена наприкінці VI ст. до н. е., які заклали інституційні основи демократичного устрою, до завершення класичного етапу розвитку афінської демократії у IV ст. до н. е., що пов’язано з кризою полісної автономії та посиленням македонського впливу. Нижня межа визначається

початком формування демократичних інститутів в Афінах, а верхня – поступовою трансформацією традиційної демократичної системи в умовах втрати політичної самостійності.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Аттики з центром у Афіни як осередку становлення й розвитку демократичного устрою, а також окремі політичні центри давньогрецького світу, зокрема Спарта та інші поліси Еллади, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз особливостей політичної організації та визначити місце афінської демократії в загальному контексті розвитку античної політичної системи. Такий підхід дозволяє розглядати афінську демократію як унікальне явище давньогрецької цивілізації, що мало вагомий вплив на формування європейської демократичної традиції.

Методи та методологія дослідження визначаються метою, завданнями та міждисциплінарним характером роботи, що поєднує історичний і методичний аспекти вивчення проблеми. У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Метод аналізу застосовано для опрацювання наукової літератури, античних джерел, чинних навчальних програм і шкільних підручників. Метод узагальнення сприяв систематизації отриманих результатів та формуванню цілісного бачення еволюції афінської демократії й особливостей її репрезентації у шкільному курсі історії. Порівняльно-історичний метод використано для зіставлення етапів розвитку демократичного устрою Афін та підходів до його висвітлення в сучасній навчально-методичній літературі.

Елементи наукової новизни полягають у комплексному поєднанні історичного дослідження афінської демократії з аналізом сучасних методичних підходів до її вивчення в закладах загальної середньої освіти. У роботі уточнено освітній потенціал теми як важливого засобу формування історичного мислення та громадянських компетентностей учнів, систематизовано основні методичні стратегії її викладання, а також обґрунтовано доцільність поєднання традиційних і інтерактивних технологій

навчання. Особливу увагу приділено розробці практичних моделей уроків, добору навчальних завдань проблемно-пошукового характеру та визначенню критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі опанування теми.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його матеріалів у процесі викладання всесвітньої історії в закладах загальної середньої освіти, під час підготовки методичних рекомендацій для вчителів, а також у вдосконаленні сучасних форм організації освітнього процесу. Запропоновані методичні розробки та дидактичні матеріали можуть бути використані для активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку навичок критичного аналізу історичних явищ, формування громадянської свідомості та вдосконалення комунікативних і аналітичних умінь школярів у процесі вивчення історії античного світу.

Апробація результатів роботи відбувалася у процесі обговорення її складових на засіданні кафедри всесвітньої історії К-ПНУ імені І. Огієнка.

Структура роботи обґрунтована її метою та завданням. Вона складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг основного тексту роботи становить 48 сторінок. Повний обсяг роботи – 53 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА РОБОТИ

1.1. Огляд історіографії.

Дослідження проблеми афінської демократії передбачає її розгляд у двох основних площинах – історичній та педагогічній, що обумовлено специфікою самої теми. У першому випадку йдеться про аналіз афінської демократії як унікального політичного явища античного світу, вивчення передумов її становлення, особливостей функціонування та значення для подальшого розвитку європейської політичної традиції. У другому – про осмислення цієї теми як важливого елемента шкільного курсу всесвітньої історії, що потребує відповідного методичного супроводу, добору ефективних форм і засобів навчання, а також адаптації складного історичного матеріалу до рівня сприйняття учнів. Саме поєднання історичного та методичного аспектів дозволяє всебічно розкрити зміст теми й визначити її освітній потенціал у формуванні історичного мислення та громадянської свідомості школярів.

Дослідження афінської демократії посідає одне з провідних місць у сучасній історичній науці, оскільки цей феномен є важливим етапом становлення політичної культури античного світу та одним із витоків європейської демократичної традиції. Інтерес науковців до цієї проблематики зумовлений не лише необхідністю реконструкції політичного розвитку античних Афін, але й прагненням осмислити природу демократичного устрою, його механізми функціонування, переваги та внутрішні суперечності. В історіографії афінська демократія розглядається як унікальне суспільно-політичне явище, що сформувалося в особливих соціально-економічних умовах античного поліса та стало підґрунтям для подальшого розвитку демократичної думки в європейській цивілізації.

Значний внесок у дослідження історії Давньої Греції та формування афінської демократії зробили українські та вітчизняні дослідники. Важливе місце посідає курс лекцій В. Балуха та Ю. Макара, у якому системно

розглядаються основні етапи розвитку давньогрецьких полісів, особливості соціально-політичної організації Афін та еволюція демократичних інститутів [9]. Автори акцентують увагу на зв'язку між економічним розвитком полісу, трансформацією суспільної структури та появою нових форм політичної участі громадян. Їхнє дослідження дозволяє комплексно простежити передумови переходу від аристократичного устрою до демократичної системи правління.

Проблематика історичного розвитку античного світу ґрунтовно висвітлена також у працях Ю. Павленка [40], М. Вовка [20], І. Лісового [31], які аналізують місце античної цивілізації у формуванні загальноєвропейської культурної традиції. Особливу увагу автори приділяють ролі грецького поліса як специфічної форми політичної організації, що поєднувала інститути громадянської участі, правову регламентацію суспільних відносин і розвиток політичної самосвідомості. Праці О. Зубенка [24] та О. Яковенка [49] дозволяють простежити культурно-цивілізаційний вплив античної спадщини на формування європейської гуманітарної думки та демократичних цінностей.

Суттєвий внесок у вивчення процесу становлення афінського поліса зробив В. Ставнюк, який детально проаналізував соціально-економічні й політичні передумови формування афінської державності [46]. Автор обґрунтовує тезу про поступовий характер переходу від родоплемінної організації до розвиненого поліса, що супроводжувався реформуванням владних інститутів і розширенням участі громадян у суспільному житті. Його дослідження є важливим для розуміння витоків демократичного ладу в Афінах та внутрішніх чинників його розвитку.

Окрему групу становлять праці, присвячені політико-правовим аспектам розвитку афінської демократії. Так, А. Колісніченко розглядає державотворчі процеси в Давній Греції крізь призму еволюції політико-правових учень, акцентуючи увагу на ролі законодавчих реформ Солона та Клісфена у формуванні демократичного устрою [29]. Аналізуючи античну

політичну думку, автор показує, що афінська демократія стала результатом тривалого розвитку правових норм та інститутів громадянської самоорганізації.

Зарубіжна історіографія характеризується особливо ґрунтовним аналізом інституційних засад афінської демократії. Однією з фундаментальних праць є дослідження М. Г. Гансена, у якому розкрито структуру політичної системи Афін, принципи функціонування народних зборів, ради п’ятисот, суду присяжних, а також механізми реалізації громадянських прав і обов’язків [51]. Автор наголошує, що афінська демократія була не декларативною моделлю народовладдя, а реально діючою системою політичної участі вільних громадян.

Важливими для розуміння природи афінської демократії є праці П. Родса [53], який досліджує інституційну еволюцію демократичного устрою, та Р. Сінклера [54], який аналізує проблему співвідношення демократії та громадянської активності. Обидва дослідники наголошують на тому, що політична участь була не лише правом, а й важливим соціальним обов’язком громадянина афінського поліса.

Праця Р. Осборна [52] розширює традиційний інституційний підхід, розглядаючи афінську демократію як складну соціокультурну систему, у якій політичні практики були невіддільними від культурного життя громади. У свою чергу Ф. Каругаті досліджує афінську демократію як приклад ефективного поєднання правового порядку та політичної участі, доводячи її важливу роль у розвитку концепції конституціоналізму [50].

Значення античної інтелектуальної традиції для осмислення демократії розкривається в працях А. Бичка [13] та А. Лосєва [32], де аналізується розвиток політичної думки Давньої Греції та її вплив на формування європейської філософської спадщини. Це дозволяє розглядати афінську демократію не лише як історичний факт, але і як важливий етап еволюції політичної свідомості людства.

Методичний аспект дослідження афінської демократії у шкільному курсі історії ґрунтується на сучасних наукових підходах до історичної освіти, які передбачають поєднання ґрунтовного засвоєння історичного матеріалу з розвитком ключових компетентностей учнів, формуванням критичного мислення та здатності до самостійного аналізу історичних явищ. У сучасній педагогічній літературі проблема викладання історії античного світу розглядається в контексті компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого навчання, що забезпечує не лише накопичення знань, а й формування в учнів умінь працювати з історичною інформацією, аналізувати політичні процеси та співвідносити історичний досвід із сучасними суспільними реаліями [14].

Теоретичні засади сучасної методики навчання історії ґрунтовно висвітлено у працях О. Пометун та Г. Фреймана, де історична освіта розглядається як процес розвитку предметної компетентності, історичного мислення та громадянської свідомості учнів [43]. Автори наголошують, що ефективне вивчення історичних тем передбачає активну пізнавальну діяльність школярів, залучення їх до аналізу джерел, дискусійного обговорення проблемних питань та формування власних аргументованих суджень. Ці підходи розвинуті у працях О. Пометун, присвячених компетентнісному навчанню історії [44], а також розвитку критичного мислення як наскрізного освітнього вміння [42].

Суттєвий внесок у розвиток інноваційних моделей навчання історії здійснив К. Баханов, який обґрунтував необхідність переходу від репродуктивного навчання до діяльнісної моделі засвоєння знань [12]. Науковець підкреслює важливість створення ситуацій активного історичного пізнання, за яких учень виступає не пасивним споживачем інформації, а безпосереднім учасником освітнього процесу. Особливої уваги заслуговує його концепція особистісно орієнтованого навчання, яка передбачає врахування індивідуальних освітніх потреб школярів та стимулювання їхньої творчої активності [11]. Такі підходи є надзвичайно продуктивними у процесі

вивчення афінської демократії, адже дозволяють моделювати політичні ситуації античного полісу та залучати учнів до аналізу демократичних процедур.

Важливі аспекти організації сучасного уроку історії розкрито у працях В. Мисана, який розглядає поєднання традиційних і новаторських методичних стратегій як необхідну умову підвищення ефективності навчання [35; 36]. Автор наголошує на доцільності використання дискусійних форм роботи, історичних реконструкцій, проблемного навчання та навчальних проєктів. Подібні ідеї розвиває Л. Пироженко, яка доводить, що проблемне навчання є важливим засобом розвитку аналітичного мислення учнів і формування в них здатності самостійно оцінювати історичні процеси [41].

Важливим напрямом сучасної методики є застосування інтерактивних технологій навчання. О. Пометун та Л. Пироженко підкреслюють, що інтерактивні методи забезпечують ефективну взаємодію учнів у навчальному процесі, сприяють розвитку комунікативних умінь, навичок співпраці та здатності аргументовано відстоювати власну позицію [25]. Подібну проблематику розробляють Г. Сиротенко [45], О. Мокрогуз [38], Л. Нечволод [39], які пропонують різноманітні форми нетрадиційних уроків, зокрема рольові ігри, дебати, історичні моделювання та інтерактивні практикуми. Такі методи особливо доречні під час вивчення афінської демократії, оскільки дозволяють учням відтворити атмосферу народних зборів, проаналізувати механізми прийняття рішень та усвідомити сутність демократичної участі громадян.

Проблема використання мультимедійних технологій у навчанні розкрита у працях О. Ващук, А. Дубіва та В. Нелюбова [17], Д. Вертипороха [18], Б. Корчевського і В. Дякової [30]. Дослідники наголошують, що використання цифрових ресурсів значно підвищує рівень наочності, сприяє візуалізації складних історичних процесів та забезпечує краще засвоєння навчального матеріалу. Це особливо актуально для теми афінської демократії, оскільки дозволяє використовувати інтерактивні карти,

реконструкції античних споруд, історичні схеми функціонування політичних інститутів.

Методичні особливості викладання історії античного світу спеціально досліджували І. Аталашвілі [8] та О. Бандровський [10]. Автори обґрунтовують доцільність поєднання історичного, культурологічного та діяльнісного підходів, наголошуючи на необхідності адаптації складного античного матеріалу до вікових особливостей учнів. Практичні аспекти активізації навчальної діяльності розкрито у роботах О. Кожем'яки [28] та М. Марченко [34], де запропоновано дидактичні ігри та творчі завдання з історії Стародавньої Греції.

Отже, аналіз історіографії засвідчує, що проблема афінської демократії знайшла достатньо широке висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. У працях дослідників ґрунтовно розкрито передумови становлення афінського демократичного устрою, особливості функціонування його політичних інститутів, роль реформаторської діяльності Солон, Клісфен та Перікл, а також історичне значення афінської демократії для розвитку європейської політичної традиції. Значний масив методичної літератури присвячено загальним питанням викладання історії античного світу, застосуванню компетентнісного підходу, інтерактивних технологій та розвитку історичного мислення учнів. Водночас комплексне поєднання історичного аналізу афінської демократії з обґрунтуванням сучасних методичних підходів до її вивчення у шкільному курсі історії залишається недостатньо розробленим, що визначає актуальність подальшого дослідження цієї проблематики.

1.2. Джерельна основа роботи.

Джерельна база дослідження має комплексний характер і умовно поділяється на дві основні групи: нормативно-правові документи у сфері загальної середньої освіти та сучасні шкільні підручники з інтегрованого курсу історії. Перша група джерел є визначальною для з'ясування місця теми

афінської демократії у структурі сучасної історичної освіти, окреслення її дидактичного потенціалу та вимог до результатів навчання.

Важливим нормативним джерелом є Державний стандарт базової середньої освіти [4], який визначає концептуальні засади сучасної шкільної освіти, систему ключових компетентностей, наскрізні вміння та обов'язкові результати навчання учнів. Документ орієнтує освітній процес на формування в учнів здатності критично мислити, аналізувати суспільні явища, аргументовано висловлювати власну позицію та застосовувати історичні знання для осмислення сучасних політичних процесів. У контексті нашого дослідження це має особливе значення, оскільки вивчення афінської демократії сприяє формуванню у школярів розуміння сутності демократичного устрою, ролі громадянської участі та значення політичної відповідальності.

Концептуальні орієнтири реформування історичної освіти відображені у Концепції Нової української школи [5], яка визначає компетентнісний підхід як основу сучасного навчального процесу. Документ наголошує на необхідності переходу від простого засвоєння фактологічного матеріалу до розвитку в учнів умінь аналізувати, інтерпретувати, порівнювати історичні події та формувати ціннісне ставлення до суспільно-політичних явищ. Для дослідження методики вивчення афінської демократії цей документ є важливим орієнтиром, оскільки дозволяє розглядати тему не лише як історичний матеріал, а і як засіб формування громадянської компетентності школярів.

Важливим джерелом є також чинні навчальні програми з всесвітньої історії для 6–11 класів [6], які конкретизують зміст навчального матеріалу, визначають очікувані результати навчання та окреслюють компетентнісний потенціал окремих тем. Аналіз програми засвідчує, що тема афінської демократії посідає важливе місце у структурі курсу історії Стародавнього світу та передбачає ознайомлення учнів із процесом становлення демократичного устрою в Афінах, реформами Солона, Клісфена і Перікла,

особливостями функціонування народних зборів, ради п’ятисот і суду присяжних. Програмові вимоги орієнтують учителя не лише на передачу знань, але й на розвиток умінь аналізувати історичні явища, визначати причинно-наслідкові зв’язки та співвідносити античний досвід демократії із сучасними демократичними практиками.

Другу групу джерел становлять сучасні шкільні підручники з інтегрованого курсу всесвітньої історії та історії України для 6 класу, які є безпосередньою основою реалізації змісту історичної освіти у закладах загальної середньої освіти. Їх аналіз дає змогу простежити особливості репрезентації теми афінської демократії в сучасному навчальному процесі, визначити рівень адаптації складного історичного матеріалу до вікових особливостей учнів, а також оцінити методичний потенціал запропонованих форм роботи.

Важливе значення для дослідження має підручник О. Бандровського та В. Власова [1], у якому тема афінської демократії подається в контексті загального розвитку давньогрецького поліса. Автори послідовно висвітлюють передумови демократичних перетворень, характеризують реформаторську діяльність Солона, Клісфена та Перікла, акцентують увагу на особливостях функціонування народних зборів, ради п’ятисот і суду присяжних. Позитивною рисою підручника є поєднання змістового матеріалу з проблемними запитаннями, ілюстраціями та практичними завданнями, що сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів.

У підручнику О. Гісема та О. Гісема [2] тема афінської демократії представлена через поєднання фактологічного матеріалу з елементами історичного аналізу. Значна увага приділяється роботі з візуальними джерелами, історичними схемами та практичними вправами, спрямованими на формування в учнів уміння аналізувати політичні явища та визначати їх значення для розвитку європейської цивілізації. Методичний апарат підручника орієнтований на розвиток критичного мислення та формування вміння самостійно інтерпретувати історичні факти.

Підручник С. Голованова [3] характеризується доступністю викладу навчального матеріалу та логічною структурованістю змісту. Автор послідовно розкриває процес становлення демократичного устрою в Афінах, акцентуючи увагу на історичній ролі реформ та їхньому значенні для подальшого розвитку політичної думки. Методичний апарат підручника включає систему запитань репродуктивного та аналітичного характеру, що сприяє перевірці засвоєння знань і розвитку історичного мислення школярів.

Особливий інтерес становить підручник О. Пометун та Н. Гупан [7], побудований відповідно до сучасних компетентнісних вимог історичної освіти. Автори широко використовують проблемно-пошукові завдання, дискусійні питання, інтерактивні форми роботи, що стимулюють активну участь учнів у процесі історичного пізнання. Значна увага приділяється осмисленню сутності демократії як суспільної цінності та встановленню зв’язку між античними демократичними практиками і сучасними формами громадянської участі.

Порівняльний аналіз підручників засвідчує, що тема афінської демократії представлена в них достатньо повно та відповідає сучасним освітнім вимогам. Водночас рівень реалізації компетентнісного підходу, ступінь інтерактивності навчального матеріалу та можливості для розвитку історичного мислення в окремих виданнях є неоднаковими, що потребує подальшого методичного осмислення й удосконалення.

Отже, джерельна база дослідження є достатньо репрезентативною та різноплановою, що дозволяє комплексно дослідити як історичний зміст афінської демократії, так і особливості її висвітлення у сучасному шкільному курсі історії. Аналіз нормативно-правових документів дає змогу визначити концептуальні засади історичної освіти та вимоги до результатів навчання, тоді як шкільні підручники дозволяють простежити практичну реалізацію цих положень у навчальному процесі. Сукупність зазначених джерел створює належну основу для обґрунтування ефективних методичних підходів до вивчення теми афінської демократії в закладах загальної середньої освіти.

* * *

Проведений аналіз історіографії засвідчив, що проблема афінської демократії має ґрунтовне наукове висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній історичній науці. У працях дослідників розкрито передумови виникнення демократичного устрою в Афінах, основні етапи його становлення, особливості функціонування політичних інститутів та історичне значення реформаторської діяльності Солона, Клісфена і Перікла. Значний масив педагогічної та методичної літератури присвячено сучасним підходам до викладання історії, застосуванню компетентнісного навчання, інтерактивних технологій та розвитку історичного мислення учнів. Водночас встановлено, що питання комплексного поєднання історичного аналізу афінської демократії з методичним обґрунтуванням її вивчення у шкільному курсі історії залишається недостатньо розробленим, що зумовлює необхідність подальших науково-методичних пошуків у цьому напрямі.

Аналіз джерельної бази показав її достатню повноту та репрезентативність для реалізації поставлених завдань дослідження. Нормативно-правові документи дозволяють визначити концептуальні засади сучасної історичної освіти, компетентнісні орієнтири навчання та місце теми афінської демократії у структурі шкільного курсу. Сучасні підручники з інтегрованого курсу історії дають можливість простежити особливості висвітлення досліджуваної теми в освітній практиці, оцінити рівень її методичного забезпечення та дидактичний потенціал. Сукупність історіографічних напрацювань і джерельних матеріалів створює належне підґрунтя для подальшого дослідження історичного змісту афінської демократії та розробки ефективних методичних підходів до її вивчення у закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ЗМІСТ АФІНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

2.1. Передумови становлення афінської демократії.

Афінська демократія є одним із найвизначніших політичних явищ античного світу та важливим етапом розвитку європейської політичної традиції. Її становлення стало результатом тривалих соціально-економічних і політичних трансформацій, що відбувалися в Аттиці впродовж архаїчного та класичного періодів. Формування демократичного устрою було зумовлене розвитком господарських відносин, змінами соціальної структури суспільства, загостренням боротьби між аристократією та демосом, а також послідовним реформуванням політичної системи афінського поліса. Дослідження передумов виникнення, основних інституційних засад, особливостей функціонування та історичного значення афінської демократії дає змогу глибше осмислити її роль у становленні демократичних принципів, що вплинули на подальший розвиток світової політичної думки.

Передумови становлення афінської демократії безпосередньо пов’язані з особливостями соціально-економічного розвитку Аттики в VIII–VI ст. до н. е. Саме в цей період відбувалися глибокі господарські й суспільні зміни, які поступово руйнували традиційні родоплемінні відносини та створювали умови для формування нових політичних інститутів [9, с. 74]. Внаслідок економічного піднесення та ускладнення суспільної структури афінського поліса відбувалося зростання ролі широких верств населення, що згодом стало важливою передумовою демократизації державного устрою.

Аттика мала специфічні природно-географічні умови, які суттєво впливали на характер господарського розвитку. Більша частина її території була малопридатною для вирощування зернових культур через кам’янисті ґрунти та обмеженість родючих земель. Це змушувало населення шукати альтернативні форми господарської діяльності. Найбільшого розвитку набули виноградарство, оливкове господарство, ремесло й морська торгівля [46, с. 38]. Саме вирощування оливок і виробництво оливкової олії стало

однією з основ економічного процвітання Афін, забезпечуючи стабільний товарний обмін із сусідніми регіонами.

Розвиток ремесел і торгівлі сприяв формуванню нових соціальних груп, які поступово посилювали свій економічний вплив. Якщо в ранній період провідну роль у політичному житті відігравала родова знать – евпатриди, то з розвитком товарно-грошових відносин зростало значення ремісників, торговців і заможних землевласників із середовища демосу [29, с. 92]. Ці верстви, накопичуючи економічні ресурси, почали претендувати на політичні права та участь в управлінні державою.

Водночас економічний розвиток супроводжувався значним соціальним розшаруванням. Значна частина дрібних землевласників через неврожаї, боргову залежність і лихварство втрачала землю та потрапляла в залежність від аристократії. Поширеним явищем стало боргове рабство, коли неспроможний повернути борг громадянин втрачав особисту свободу або змушений був продавати в рабство членів своєї родини [46, с. 56]. Це спричиняло гостру соціальну напругу та загострювало протистояння між демосом і аристократичною верхівкою.

Соціальна криза в Афінах була також наслідком невідповідності між економічним посиленням нових суспільних груп і збереженням політичної монополії евпатридів. Старі родові інститути вже не відповідали новим економічним реаліям, що викликало необхідність політичних змін. Саме боротьба між аристократією та демосом стала рушійною силою реформаторських процесів, які поступово привели до формування демократичної системи [51, p. 64].

Важливим чинником соціально-економічних змін була колонізація VIII–VI ст. до н. е., яка сприяла розширенню торговельних зв’язків і зменшенню демографічного тиску в Аттиці. Заснування нових поселень відкривало можливості для переселення частини населення, стимулювало розвиток мореплавства та міжнародного обміну [40, с. 119]. Це сприяло

формуванню відкритого економічного простору та розвитку нових форм господарської ініціативи.

Зростання економічної активності призвело до посилення ролі військово-політичного чинника. Поширення гоплітської фаланги, де основною бойовою силою були заможні громадяни середнього достатку, сприяло усвідомленню ними власної значущості для держави [53, p. 73]. Участь у захисті поліса ставала вагомим аргументом для висунення вимог щодо розширення політичних прав.

Як бачимо, соціально-економічний розвиток Аттики створив об'єктивні передумови для становлення афінської демократії. Розвиток ремесел, торгівлі, майнове розшарування, криза родової аристократії, зростання політичних амбіцій демосу та військове посилення середніх верств населення зумовили необхідність реформування державного устрою. Саме ці процеси стали історичним підґрунтям подальших політичних перетворень, що заклали основи демократичного ладу в Афінах.

Становлення афінської демократії було неможливим без тривалого процесу політичного реформування, що відбувався впродовж VII–VI ст. до н. е. Саме поступова трансформація системи влади створила передумови для переходу від аристократичного правління до демократичного устрою. Ці зміни стали відповіддю на глибокі соціальні суперечності, які виникли внаслідок економічного розвитку Аттики, загострення боротьби між родовою знаттю та демосом, а також потреби адаптації політичної організації поліса до нових суспільних умов [9, с. 105].

Першим важливим етапом політичних перетворень стала кодифікація законів, здійснена архонтом Драконтом наприкінці VII ст. до н. е. До цього часу суспільне життя регулювалося звичаєвим правом, яке тлумачилося аристократією довільно та часто використовувалося на її користь. Запровадження писаного законодавства мало на меті обмежити свавілля знаті та створити більш визначену систему правових норм [29, с. 118]. Закони Драконта вирізнялися надзвичайною суворістю, через що в подальшій

традиції слово «драконівський» стало означати надмірну жорстокість. Водночас їх історичне значення полягало у закріпленні принципу рівності громадян перед законом, що стало важливим кроком на шляху до демократизації.

Попри певні позитивні зміни, закони Драконта не розв'язали головних соціальних проблем Афін. Боргова залежність селян, політичне домінування евпатридів і загострення соціальної напруги зумовили необхідність глибших реформ. У 594 р. до н. е. архонтом було обрано Солон, який здійснив комплекс реформ, що заклав основи подальшого демократичного розвитку [46, с. 94].

Найважливішим заходом Солона стало проведення так званої сісахфії – «струшування боргів», що передбачало скасування боргового рабства та звільнення громадян, які потрапили в залежність через неспроможність сплатити борги [51, p. 82]. Було заборонено перетворювати афінських громадян на рабів за борги, а також повернуто свободу тим, хто вже перебував у рабстві. Це рішення значно зменшило соціальну напругу й зміцнило громадянський корпус поліса.

Солон також провів майнову реформу, поділивши громадян на чотири розряди залежно від рівня доходу. Така система частково зберігала соціальну нерівність, однак відкривала доступ до політичної участі не лише за походженням, а й за майновим цензом [53, p. 91]. Вищі державні посади залишалися доступними заможним верствам, проте навіть представники нижчих майнових категорій отримали право брати участь у народних зборах і судочинстві. Це стало принципово новим явищем у політичному житті Афін.

Важливою реформою Солона було створення Ради чотирьохсот, яка готувала питання для розгляду народними зборами. Було також розширено повноваження народного суду – геліеї, до якого могли звертатися всі громадяни [9, с. 117]. Ці заходи сприяли поступовому залученню демосу до

управління державою та закладали механізми колективного ухвалення рішень.

Попри значущість реформ Солона, вони не усунули остаточно політичної боротьби. У середині VI ст. до н. е. владу в Афінах захопив тиран Пісістрат, який, спираючись на підтримку демосу, зберіг основні солонівські інститути, але фактично зосередив владу у власних руках [40, с. 132]. Його правління мало суперечливий характер: з одного боку, воно обмежувало політичну свободу, а з іншого – сприяло економічному розвитку, централізації держави та послабленню родової аристократії.

Після падіння тиранії вирішальне значення для становлення демократії мали реформи Клісфен, здійснені у 508–507 рр. до н. е. Саме вони завершили процес руйнування родоплемінної системи й створили політичні засади класичної демократії [54, p. 105]. Клісфен поділив територію Аттики на деми – адміністративні одиниці, що стали основою політичної організації громадян незалежно від їхнього походження. Це суттєво послабило вплив аристократичних родів.

Новий територіальний поділ супроводжувався створенням Ради п’ятисот, до якої входили представники всіх десяти новоутворених філ. Рада готувала законодавчі ініціативи, здійснювала адміністративний контроль і забезпечувала участь широких верств населення в управлінні [52, p. 58]. Було також запроваджено процедуру остракізму – голосування за вигнання громадянина, який міг становити загрозу для політичної стабільності поліса.

Реформи Клісфена остаточно утвердили принцип політичної рівності громадян і створили інституційну основу для функціонування демократичного ладу. Відтепер належність до політичної громади визначалася не походженням, а громадянським статусом і участю в житті поліса. Це стало принциповим кроком до формування демократичної моделі державності, яка досягла свого розквіту в класичну добу.

Отже, політичні реформи VII–VI ст. до н. е. стали визначальним чинником становлення афінської демократії. Закони Драконта започаткували

писане право, реформи Солона заклали соціально-політичні основи участі громадян у державному житті, а перетворення Клісфена остаточно сформували інституційну модель демократичного устрою. Саме ці реформи забезпечили перехід Афін від аристократичного правління до класичної демократії.

2.2. Розвиток демократичної системи в класичну епоху.

Класична епоха стала періодом найвищого розквіту афінської демократії, коли сформована внаслідок попередніх реформ політична система набула завершеного вигляду й досягла найбільшої ефективності. Саме в V ст. до н. е. демократичні інститути Афін перетворилися на дієвий механізм організації державного життя, який забезпечував широку участь громадян в управлінні полісом. У цей період були остаточно закріплені принципи народного суверенітету, рівності громадян перед законом та колегіального ухвалення політичних рішень. Водночас розвиток демократичної системи супроводжувався вдосконаленням державних інституцій, розширенням функцій виборних органів і формуванням нової політичної культури, заснованої на активній громадянській участі.

Політична система афінської демократії класичної доби являла собою складну й добре організовану сукупність державних інституцій, діяльність яких забезпечувала реалізацію принципу народовладдя. Основу цієї системи становили народні збори, рада п’ятисот і суд присяжних, які спільно формували механізм управління полісом та забезпечували участь громадян у здійсненні законодавчої, виконавчої та судової влади [51, p. 114]. Саме функціонування цих органів стало визначальною рисою афінської демократії та забезпечило її унікальність серед інших політичних систем античного світу.

Найвищим органом влади були народні збори – екклесія. У їхній роботі могли брати участь усі повноправні громадяни-чоловіки, які досягли двадцятирічного віку [53, p. 126]. Народні збори скликалися регулярно,

зазвичай кілька разів на місяць, і відбувалися на пагорбі Пнікс. Саме тут громадяни обговорювали найважливіші питання державного життя, ухвалювали закони, вирішували питання війни і миру, затверджували міжнародні угоди, заслуховували звіти посадових осіб та приймали рішення щодо державних фінансів.

Особливістю роботи екклесії був принцип безпосередньої участі громадян у прийнятті рішень. Кожен учасник мав право виступити перед зборами, запропонувати власну позицію або підтримати чи заперечити пропозиції інших [54, p. 132]. Рішення ухвалювалися відкритим голосуванням простою більшістю голосів. Такий порядок забезпечував високий рівень політичної активності громадян і формував навички публічної аргументації, що було важливою складовою афінської політичної культури.

Водночас ефективна діяльність народних зборів вимагала ретельної підготовки питань для розгляду. Цю функцію виконувала рада п’ятисот – буле, створена внаслідок реформ Клісфен. До її складу щорічно шляхом жеребкування обиралися п’ятсот громадян – по п’ятдесят представників від кожної філи [46, с. 142]. Такий спосіб формування забезпечував рівне представництво та унеможливлював концентрацію влади в руках окремих соціальних груп.

Рада п’ятисот здійснювала попередній розгляд законодавчих ініціатив, формувала порядок денний народних зборів, контролювала виконання ухвалених рішень, наглядала за діяльністю посадових осіб та здійснювала фінансовий контроль [52, p. 73]. Крім того, вона відповідала за питання зовнішньої політики, організацію оборони та функціонування адміністративного апарату. Таким чином, буле виконувала роль постійно діючого виконавчо-координаційного органу.

Важливим елементом афінської демократії була система ротації посад. Члени ради виконували свої обов’язки лише протягом одного року, а повторне обрання обмежувалося [51, p. 143]. Це перешкоджало узурпації

влади та сприяло залученню широкого кола громадян до управлінської діяльності.

Не менш важливим інститутом був суд присяжних – геліея, який виконував функції найвищого судового органу поліса. До його складу щороку шляхом жеребкування обирали шість тисяч громадян віком від тридцяти років [53, p. 147]. Вони розподілялися на окремі судові колегії залежно від характеру справи.

Геліея розглядала кримінальні, цивільні та політичні справи, контролювала законність рішень народних зборів і посадових осіб, а також мала право скасовувати акти, що суперечили законам. Судові засідання були відкритими, а рішення ухвалювалися більшістю голосів без участі професійних суддів. Це забезпечувало максимальне залучення громадян до здійснення правосуддя.

Особливістю афінської судової системи була відсутність професійного юридичного стану. Сторони самостійно представляли свої інтереси, виголошували промови та наводили аргументи [54, p. 155]. Така практика сприяла розвитку ораторського мистецтва й формувала в громадян навички публічного захисту власної позиції.

Діяльність народних зборів, ради п’ятисот і геліеї ґрунтувалася на принципах виборності, колегіальності, змінюваності посадових осіб і підзвітності перед громадою. Важливим механізмом захисту демократії був остракізм – процедура вигнання громадянина, якого підозрювали у прагненні встановити тиранію. Цей інструмент виконував превентивну функцію та слугував гарантією політичної стабільності.

Політичні інститути афінської демократії сприяли формуванню особливого типу громадянської свідомості, заснованої на усвідомленні відповідальності за долю поліса. Участь у народних зборах, виконання державних обов’язків, залучення до судочинства та адміністративної діяльності виховували в громадян почуття політичної причетності й обов’язку перед суспільством [20, с. 188].

Таким чином, політичні інститути афінської демократії забезпечували реальне здійснення принципу народовладдя та створювали ефективну систему участі громадян в управлінні державою. Народні збори, рада п’ятисот і суд присяжних становили основу демократичного устрою Афін, забезпечуючи законодавчу, виконавчу та судову функції влади. Саме діяльність цих інституцій зробила афінську демократію одним із найрозвиненіших політичних устроїв античного світу.

Вищого розвитку афінська демократія досягла в середині V ст. до н. е. в період політичного лідерства Перікла. Саме ця доба стала завершальним етапом формування класичної демократичної системи, коли було остаточно закріплено принципи широкої громадянської участі в управлінні державою, удосконалено діяльність основних політичних інститутів та посилено роль народних зборів як найвищого органу влади [51, p. 176]. Реформи Перікла стали логічним продовженням перетворень, започаткованих Солоном і Клісфеном, але водночас значно поглибили демократичний характер афінського державного устрою.

Політична діяльність Перікла розгорнулася в умовах внутрішнього зміцнення Афін після перемоги в греко-перських війнах. Піднесення міжнародного авторитету поліса, економічне зростання та посилення морської могутності створили сприятливі умови для подальшого розвитку демократичної системи [40, с. 182]. Перікл, спираючись на підтримку демосу, прагнув максимально розширити участь громадян у політичному житті та обмежити залишки аристократичного впливу.

Одним із найважливіших кроків стала реформа 462–461 рр. до н. е., здійснена політичними союзниками Перікла – Ефіальтом і самим Періклом. Унаслідок цієї реформи було суттєво обмежено повноваження ареопагу – давнього аристократичного органу, який до того часу зберігав значний політичний вплив [53, p. 188]. Значна частина його функцій була передана народним зборам, раді п’ятисот і суду присяжних. Це означало остаточний

перехід політичної ініціативи до демократичних інституцій і ліквідацію механізмів аристократичного контролю над державою.

Особливе значення мала запроваджена Періклом система оплати державних посад і участі в політичному житті. До цього активна участь у роботі суду чи ради була доступною переважно для заможних громадян, які могли дозволити собі відволікатися від господарської діяльності. Перікл увів оплату за виконання громадських обов'язків, насамперед за участь у роботі суду присяжних [54, p. 201]. Це забезпечило можливість участі в управлінні навіть для незаможних верств населення та значно розширило соціальну базу демократії.

Запровадження винагороди за державну службу стало одним із найяскравіших проявів демократизації афінського поліса. Відтепер політична активність громадянина не залежала від його матеріального становища. Це сприяло формуванню реальної рівності в доступі до влади та закріпленню принципу політичної участі як обов'язку й права кожного громадянина [52, p. 96].

Важливим напрямом реформ Перікла було вдосконалення механізму функціонування народних зборів. Участь громадян в екклесії стала регулярнішою, а самі збори отримали вирішальний вплив на всі питання внутрішньої та зовнішньої політики [9, с. 236]. Народні збори ухвалювали закони, затверджували бюджет, вирішували питання війни й миру, здійснювали контроль над посадовими особами. Це остаточно утвердило народний суверенітет як основу політичної системи.

Перікл також активно сприяв розширенню практики жеребкування при заміщенні посад, що послаблювало можливість політичної монополізації влади окремими групами [51, p. 194]. Водночас стратеги, відповідальні за військове керівництво, продовжували обиратися голосуванням, оскільки ця посада вимагала професійних здібностей і політичного досвіду. Сам Перікл багаторазово обирався стратегом, що свідчить про його високий авторитет серед громадян.

Значну увагу Перікл приділяв зміцненню громадянської єдності поліса. У 451 р. до н. е. було ухвалено закон про громадянство, відповідно до якого афінським громадянином могла вважатися лише особа, обоє батьків якої були громадянами Афін [54, p. 207]. Хоча цей закон обмежував доступ до громадянського статусу, він мав на меті зміцнення внутрішньої політичної спільноти та захист демократичних інститутів від зовнішнього впливу.

Демократичні перетворення доби Перікла супроводжувалися масштабною культурною політикою. За його ініціативи в Афінах здійснювалося активне будівництво громадських споруд, храмів і театрів, розвивалася освіта, мистецтво та філософія [20, с. 214]. Це сприяло формуванню політичної культури громадян, утвердженню ідеалів колективної відповідальності та громадянської активності.

Разом із тим демократія доби Перікла мала й певні суперечності. Попри широкі права громадян, участь у політичному житті залишалася недоступною для жінок, рабів і метеків, які становили значну частину населення Афін [53, p. 205]. Отже, демократичний принцип поширювався лише на відносно вузьке коло повноправних громадян. Проте навіть у такому вигляді афінська система залишалася безпрецедентною для свого часу.

Історичне значення реформ Перікла полягає в остаточному оформленні класичної моделі демократії, яка поєднувала політичну активність громадян, підзвітність влади, рівність перед законом і безпосередню участь народу в управлінні державою [50, p. 118]. Саме ця модель стала зразком для подальших теоретичних роздумів про природу демократії та вплинула на розвиток політичної думки наступних епох.

Отже, демократичні реформи доби Перікла стали кульмінацією розвитку афінського народовладдя. Вони завершили процес формування класичної демократії, забезпечили реальне розширення політичної участі громадян і створили систему державного управління, яка стала одним із найвидатніших досягнень античної цивілізації. Саме в цей період афінська

демократія досягла свого найвищого розвитку та набула історичного значення як один із перших прикладів ефективного народовладдя.

2.3. Особливості та історичне значення афінської демократії.

Афінська демократія стала одним із найвидатніших політичних досягнень античної цивілізації, оскільки вперше в історії створила реальний механізм участі громадян у здійсненні державної влади. Її головною перевагою було утвердження принципу народного суверенітету, відповідно до якого джерелом влади визнавалася громада повноправних громадян [51, p. 214]. Це означало, що найважливіші державні рішення ухвалювалися не одноосібним правителем чи вузькою групою знаті, а колективно на народних зборах.

Однією з ключових переваг афінського демократичного устрою була безпосередня форма політичної участі. На відміну від представницьких демократій сучасності, громадяни Афін особисто брали участь у роботі народних зборів, голосували за закони, обговорювали питання війни й миру, заслуховували звіти посадових осіб та ухвалювали рішення щодо державних фінансів [53, p. 226]. Така практика сприяла формуванню високого рівня політичної активності населення та виховувала почуття відповідальності за долю поліса.

Важливою перевагою була політична рівність громадян, що виражалася у принципі ісономії – рівності всіх перед законом. Незалежно від майнового становища, кожен повноправний громадянин мав право брати участь у народних зборах, бути обраним на більшість державних посад і здійснювати судові функції. Запровадження жеребкування при формуванні органів влади сприяло рівномірному розподілу політичних можливостей та перешкоджало узурпації влади окремими групами.

Значним досягненням афінської демократії була підзвітність посадових осіб перед громадою. Після завершення терміну виконання обов’язків державні діячі проходили спеціальну перевірку своєї діяльності, під час якої

громадяни могли висловлювати претензії або ініціювати судовий розгляд. Такий механізм сприяв запобіганню зловживанням владою та зміцнював довіру до політичної системи.

Важливим елементом демократичного устрою було широке залучення громадян до здійснення правосуддя. Суд присяжних, сформований із представників демосу, забезпечував відкритість судового процесу та контроль громади над дотриманням законності [9, с. 254]. Це сприяло розвитку правової культури та утвердженню принципу справедливого судочинства.

Ще однією перевагою афінської демократії було створення умов для розвитку політичної культури, публічної дискусії та ораторського мистецтва. Постійна участь громадян у політичному житті формувала навички аргументованого висловлення позиції, критичного аналізу суспільних проблем і відповідального ставлення до державних справ [20, с. 228]. Саме в Афінах політика вперше стала сферою відкритого громадського обговорення.

Водночас афінська демократія мала суттєві обмеження, які не дозволяють розглядати її як універсальну модель рівноправного суспільства. Насамперед демократичні права поширювалися лише на відносно вузьке коло повноправних громадян-чоловіків. Жінки, раби та метеки були повністю усунуті від політичної участі, хоча часто становили більшість населення поліса [53, p. 238]. Це свідчить про обмежений характер античного розуміння демократії.

Суттєвим недоліком була залежність демократичної системи від рабовласницької економіки. Значна частина громадян могла брати активну участь у політичному житті саме тому, що господарська діяльність значною мірою забезпечувалася працею рабів [40, с. 236]. Отже, політична свобода громадян частково ґрунтувалася на соціальному підкоренні інших категорій населення.

Ще однією проблемою була нестійкість демократичної системи перед політичними маніпуляціями. Висока роль народних зборів інколи створювала

умови для впливу демагогів, які могли схиляти громадську думку до ухвалення емоційних або недостатньо виважених рішень [51, p. 247]. Це особливо проявлялося в періоди воєнних криз і внутрішньополітичної нестабільності.

Недосконалість афінської демократії проявлялася також у можливості використання остракізму як інструменту політичної боротьби. Формально цей механізм був спрямований на захист поліса від тиранії, однак на практиці нерідко ставав способом усунення політичних конкурентів [54, p. 243]. Крім того, безпосередня форма демократії була ефективною лише в межах відносно невеликої політичної спільноти. Зі зростанням населення та ускладненням державного управління така система ставала менш ефективною, що в перспективі обмежувало можливість її поширення на великі територіальні держави [50, p. 136]. Попри зазначені недоліки, афінська демократія стала важливим історичним досвідом організації народовладдя. Вона продемонструвала можливість побудови політичної системи, заснованої на активній участі громадян, рівності перед законом і контролі суспільства над владою. Саме ці принципи стали основою подальшого розвитку демократичної теорії.

Як бачимо, афінський демократичний устрій поєднував значні переваги та внутрішні обмеження. Його сильними сторонами були безпосередня участь громадян у політичному житті, рівність перед законом, підзвітність влади та розвиток політичної культури. Водночас обмежене коло громадян, залежність від рабовласництва та можливість політичних маніпуляцій засвідчують історичну специфіку цієї системи. Незважаючи на це, афінська демократія стала важливим етапом розвитку світової політичної думки й заклала основи демократичної традиції майбутніх епох.

Афінська демократія стала одним із найважливіших джерел формування європейської політичної традиції, оскільки саме в античних Афінах вперше було реалізовано практику безпосередньої участі громадян у здійсненні влади. Її досвід не лише визначив особливості політичного життя

класичної Греції, але й став об’єктом осмислення античними мислителями, які намагалися теоретично пояснити природу держави, влади та громадянської участі. У результаті афінська демократія перетворилася на важливий концептуальний орієнтир для подальшого розвитку політичної думки в античності та наступних історичних епохах.

Вже в античний період афінська політична система стала предметом критичного аналізу у працях філософів. Платон оцінював демократію як нестабільну форму правління, що може призводити до влади демагогів і поступового виродження державного устрою. У своїх працях він підкреслював ризики надмірної свободи та відсутності належної компетентності в управлінні державою. Водночас Арістотель розглядав демократію як одну з можливих форм правління, відзначаючи її потенціал за умови дотримання закону та орієнтації на загальне благо. Таким чином, саме афінський досвід став основою для формування класичних політичних теорій про типологію державних устроїв.

Важливим внеском афінської демократії у розвиток політичної думки стало формування ідеї громадянства як активної участі у політичному житті. У межах афінського поліса громадянин розглядався не лише як носій прав, але й як відповідальний учасник управління державою. Цей підхід став основою для подальших теоретичних уявлень про політичну відповідальність і громадянський обов’язок, які були розвинуті в римській політичній традиції та пізніше в європейській філософії Нового часу [20, с. 241].

Афінська демократія також сприяла розвитку концепції верховенства закону. Принцип підпорядкування всіх громадян законам поліса сформував уявлення про право як універсальний регулятор суспільного життя. У практиці афінського судочинства та діяльності народних зборів закріплювалася ідея, що політичні рішення мають прийматися відповідно до встановлених правових норм, а не свавільної волі окремих осіб [51, p. 262]. Ця традиція стала важливим елементом розвитку європейського правового мислення.

Значний вплив афінська демократія мала на формування уявлень про публічну сферу та політичну комунікацію. В Афінах політика вперше набула характеру відкритого обговорення, де вирішальне значення мали аргументи, переконання та риторичні здібності. Це сприяло розвитку ораторського мистецтва та формуванню традиції публічної дискусії як основи прийняття рішень [53, p. 271]. Такий досвід згодом був сприйнятий римською республіканською системою та значно вплинув на політичну культуру Європи.

У подальшій історії політичної думки ідеї афінської демократії були переосмислені в епоху Нового часу, коли мислителі зверталися до античного досвіду як до моделі народовладдя. Зокрема, концепції народного суверенітету, громадянської участі та політичної рівності, що були апробовані в Афінах, стали важливими теоретичними джерелами для розвитку сучасних демократичних систем. Хоча новочасні демократії суттєво відрізняються від античної моделі, саме афінський досвід став їхнім історико-ідеологічним підґрунтям [52, p. 289].

Водночас вплив афінської демократії на політичну думку мав і критичний вимір. Уже античні автори вказували на її обмеження, пов’язані з виключенням значної частини населення з політичного життя, нестабільністю рішень народних зборів та можливістю маніпуляцій громадською думкою. Ці критичні зауваження стали важливою частиною політичної теорії, сприяючи формуванню більш збалансованих моделей державного устрою, які поєднували елементи демократії, аристократії та правової регуляції [50, p. 142].

Таким чином, афінська демократія справила глибокий і тривалий вплив на розвиток політичної думки, ставши джерелом як позитивних концепцій народовладдя, так і критичних теорій щодо його обмежень. Вона заклала основи розуміння громадянства, політичної участі, верховенства закону та публічної дискусії, що залишаються актуальними і в сучасних демократичних системах.

* * *

Отже, формування демократичного устрою в Афінах було тривалим і багатоступеневим процесом, який розпочався з соціально-економічних трансформацій в Аттиці та поступових політичних реформ архаїчної доби. Реформи Драконта, Солона та Клісфена створили правові, соціальні й інституційні передумови для переходу до демократичної моделі правління, заклавши основи участі громадян у політичному житті поліса.

В класичну епоху афінська демократія досягла свого найвищого розвитку завдяки функціонуванню ключових політичних інститутів – народних зборів, ради п’ятисот і суду присяжних, а також реформам доби Перікла, які забезпечили розширення політичних прав громадян і поглиблення демократичних принципів. Водночас встановлено, що афінська демократія поєднувала значні досягнення у сфері народовладдя з певними обмеженнями, зумовленими соціальною структурою античного суспільства. Її історичне значення полягає у формуванні базових принципів політичної участі, верховенства закону та громадянської відповідальності, які суттєво вплинули на подальший розвиток європейської політичної думки.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «АФІНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ» У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1. Місце теми у шкільному курсі історії.

Вивчення афінської демократії у шкільному курсі всесвітньої історії має важливе освітнє та світоглядне значення, оскільки ця тема належить до ключових у розділі історії Стародавньої Греції. Вона забезпечує формування у здобувачів освіти базових уявлень про виникнення та розвиток демократичних інститутів, становлення громадянського суспільства та особливості політичної організації античного світу. У контексті сучасної шкільної історичної освіти ця тема виконує не лише пізнавальну, а й компетентнісну функцію, сприяючи розвитку критичного мислення, уміння аналізувати історичні процеси та порівнювати різні моделі державного устрою.

Афінська демократія в шкільному курсі також виступає важливим елементом формування громадянської компетентності учнів, оскільки дозволяє простежити витоки сучасних демократичних цінностей. Її вивчення інтегрується в загальну логіку курсу всесвітньої історії як приклад ранньої форми народовладдя, що вплинула на подальший розвиток європейської політичної традиції [2; 7]. Таким чином, дана тема є важливою складовою змісту історичної освіти в умовах реалізації компетентнісного підходу.

Чинні навчальні програми з всесвітньої історії для 6 класу передбачають обов’язкове вивчення теми, присвяченої історії Стародавньої Греції, зокрема розвитку полісної системи та формуванню афінської демократії. Згідно з програмними вимогами, учні мають засвоїти основні етапи становлення демократії, розуміти роль реформ Солона, Клісфена та Перікла, а також усвідомлювати особливості політичного устрою Афін [6]. Важливим акцентом є формування в учнів уміння пояснювати причинно-наслідкові зв’язки історичних подій та оцінювати значення демократичних процесів у контексті розвитку цивілізації.

Аналіз сучасних підручників свідчить, що матеріал про афінську демократію подається у межах розділів, присвячених історії Стародавньої Греції, з поступовим ускладненням змісту залежно від авторського підходу. У підручниках Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) 6 клас (Бандровський, Власов), Всесвітня історія. Історія України 6 клас (Гісем) та Всесвітня історія. Історія України 6 клас (Пометун, Гупан) акцент робиться на поясненні базових понять («демократія», «поліс», «громадянин»), а також на характеристиці основних інститутів афінської демократії – народних зборів, ради п’ятисот і суду присяжних [1; 2; 7].

Разом із тим у підручниках спостерігається певна різниця у способах подання матеріалу. Частина видань орієнтується переважно на описовий виклад подій, тоді як інші намагаються запроваджувати елементи компетентнісного навчання через запитання, завдання для аналізу джерел та роботу з ілюстративним матеріалом [1; 7]. Це свідчить про поступовий перехід шкільної історичної освіти до більш діяльнісного підходу.

Водночас у більшості підручників недостатньо уваги приділено порівняльному аналізу афінської демократії з іншими формами правління античного світу, а також сучасним демократичним системам. Також обмежено представлено завдання, спрямовані на розвиток критичного мислення та дискусійних умінь учнів. Це актуалізує необхідність удосконалення методичного забезпечення теми та розширення дидактичного інструментарію її викладання у школі.

Вивчення теми «Афінська демократія» у шкільному курсі історії має значний потенціал для формування як історичних, так і громадянських компетентностей учнів, що відповідає вимогам сучасної компетентнісної освіти. Насамперед ця тема допомагає учням засвоїти базові поняття політичної організації суспільства – «держава», «влада», «громадянин», «закон», «демократія», «участь у прийнятті рішень». Через ознайомлення з особливостями афінського поліса формується розуміння витоків демократичних інститутів і усвідомлення того, що сучасні форми

народовладдя мають глибоке історичне коріння, яке бере початок ще в античному світі [6].

Значну роль відіграє розвиток історичної компетентності, що передбачає не лише засвоєння фактів, а й уміння аналізувати історичні явища у їх причинно-наслідкових зв'язках. На матеріалі афінської демократії учні навчаються пояснювати взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком і політичними реформами, простежувати еволюцію державних інститутів, а також порівнювати різні форми правління. Це формує вміння працювати з підручниковими текстами, схемами, картами та фрагментами історичних джерел, що відповідає вимогам сучасних навчальних програм з історії [1; 7].

Окремого значення набуває формування критичного мислення, яке реалізується через аналіз суперечливих аспектів афінської демократії. Учні мають змогу оцінювати як її позитивні риси (участь громадян у політичному житті, розвиток права, публічність ухвалення рішень), так і обмеження (виключення жінок, рабів і метеків із політичного процесу, залежність демократії від рабовласницької економіки) [20, с. 228]. Такий підхід сприяє розвитку вміння аргументувати власну позицію, робити узагальнення та критично оцінювати історичні явища, а не лише їх відтворювати.

Важливим є також виховний потенціал теми, оскільки вона сприяє формуванню громадянських цінностей – поваги до закону, усвідомлення принципу рівності перед правом, розуміння значення активної участі громадян у суспільному житті та відповідальності за прийняті колективні рішення. Аналіз афінської демократії дозволяє учням побачити як досягнення, так і суперечності ранніх форм народовладдя, що сприяє формуванню більш зрілого та критичного ставлення до сучасних демократичних процесів [42; 44].

Таким чином, тема афінської демократії виконує інтегративну функцію в шкільному курсі історії, поєднуючи пізнавальний, розвивальний і виховний компоненти. Вона сприяє формуванню історичної свідомості, громадянської

відповідальності та ключових компетентностей, необхідних для активної участі учнів у суспільному житті в умовах сучасної демократичної держави.

3.2. Форми та методи викладання теми.

Викладання теми «Афінська демократія» у шкільному курсі історії потребує використання сучасних педагогічних підходів, що забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі та сприяють формуванню історичних і громадянських компетентностей. З огляду на складність і багатогранність змісту теми, доцільним є поєднання традиційних і інноваційних методів навчання, орієнтованих на розвиток критичного мислення, уміння аналізувати історичні явища та аргументовано висловлювати власну позицію. Особливого значення набувають інтерактивні технології та проблемне навчання, які дозволяють перетворити учня з пасивного слухача на активного учасника освітнього процесу.

Інтерактивні технології навчання є одним із найефективніших засобів опанування теми «Афінська демократія», оскільки вони забезпечують активну взаємодію між учнями та сприяють глибшому засвоєнню навчального матеріалу. Використання дискусій, «мозкового штурму», роботи в малих групах, аналізу історичних ситуацій і рольових ігор дозволяє моделювати політичні процеси афінського поліса та відтворювати механізми функціонування його демократичних інститутів. Такий підхід відповідає положенням сучасної методики навчання історії, де акцент робиться на діяльнісному підході та формуванні практичних умінь учнів [25; 35].

Однією з найефективніших форм інтерактивного навчання є рольова гра, під час якої учні можуть відтворювати засідання народних зборів (екклесії), суду присяжних або роботи ради п’ятисот. Така діяльність дозволяє краще зрозуміти принципи функціонування афінської демократії, зокрема механізми ухвалення рішень, публічність політичного життя та роль громадян у державному управлінні [39, с. 112]. Крім того, інтерактивні

методи сприяють розвитку комунікативних навичок, уміння працювати в команді та аргументовано відстоювати власну думку.

Важливе місце займає також проблемне навчання, яке передбачає постановку перед учнями проблемних запитань і ситуацій, що не мають однозначної відповіді. Наприклад, доцільним є обговорення таких проблем: чи можна вважати афінську демократію справжньою демократією з позицій сучасності; які переваги та недоліки мала система безпосереднього народовладдя; чому демократичні інститути Афін водночас забезпечували свободу і залишалися обмеженими [41, с. 50]. Такий підхід стимулює учнів до самостійного мислення, аналізу різних точок зору та формування власних висновків.

Проблемне навчання також передбачає роботу з історичними джерелами та уривками з праць античних авторів, що дозволяє учням оцінювати різні інтерпретації афінської демократії. Порівняння поглядів Платона і Арістотеля, а також сучасних істориків сприяє розвитку критичного мислення та вміння працювати з інформацією різного рівня складності [20, с. 228]. Це особливо важливо в умовах сучасної освіти, орієнтованої на формування інформаційної грамотності.

Поєднання інтерактивних технологій і проблемного навчання створює умови для глибокого осмислення учнями сутності афінської демократії як історичного явища. Такий підхід забезпечує не лише засвоєння знань, але й розвиток ключових компетентностей, необхідних для активної громадянської позиції та подальшого навчання. Таким чином, інтерактивні та проблемні методи є важливим інструментом реалізації сучасних цілей історичної освіти.

Ефективне засвоєння теми «Афінська демократія» значною мірою залежить від використання активних методів навчання, які дозволяють учням не лише відтворювати інформацію, а й проживати історичні ситуації через моделювання та ігрові форми діяльності. Історичне моделювання, рольові ігри та дискусії сприяють глибшому розумінню принципів функціонування афінських політичних інститутів, а також формуванню в учнів уміння

аналізувати складні суспільно-політичні процеси. Такі методи відповідають сучасним вимогам компетентнісного навчання, оскільки поєднують знання, діяльність і емоційне залучення учнів [35; 25].

Однією з найефективніших форм роботи є моделювання народних зборів в Афінах (екклесії), під час якого учні розподіляють ролі громадян, стратегів, ораторів або членів ради п’ятисот. У ході такої діяльності відтворюється процедура обговорення та ухвалення рішень щодо важливих державних питань, наприклад війни, законів чи фінансових рішень. Це дозволяє учням на практиці зрозуміти принципи прямої демократії, механізм голосування та значення публічної аргументації [39, с. 118].

Рольові ігри також можуть охоплювати моделювання суду присяжних (геліеї), де учні виступають у ролі суддів, обвинувачів і захисників. Така форма роботи сприяє розвитку навичок критичного мислення, логічного обґрунтування позиції та вміння працювати з історичними або змодельованими «доказами». Водночас вона допомагає зрозуміти особливості афінської судової системи, зокрема її відкритість, колегіальність та відсутність професійних суддів [53, p. 147].

Важливим елементом навчального процесу є також дискусії, які дозволяють учням аналізувати суперечливі аспекти афінської демократії. Доцільними є теми на кшталт: «Чи була афінська демократія справді демократичною?», «Чи можна вважати остракізм справедливим інструментом політичної системи?», «Чи ефективною була пряма демократія в умовах античного суспільства?». Такі дискусії сприяють розвитку аргументаційних умінь, формуванню власної позиції та навичок ведення цивілізованого діалогу [41, с. 52].

Поєднання історичного моделювання, рольових ігор та дискусій створює умови для активного включення учнів у навчальний процес. Це дозволяє не лише засвоїти фактичний матеріал, а й сформувати глибше розуміння сутності афінської демократії як складної політичної системи. Крім того, такі методи сприяють розвитку соціальних компетентностей,

зокрема комунікації, співпраці та відповідальності за спільні рішення, що є важливими для сучасної шкільної освіти [25].

3.3. Практичне забезпечення вивчення теми.

Практичне забезпечення вивчення теми «Афінська демократія» у шкільному курсі історії є важливим компонентом методичної системи навчання, оскільки воно спрямоване на закріплення теоретичних знань та формування стійких навчальних умінь і навичок. Ефективна організація навчального процесу передбачає використання різноманітних дидактичних матеріалів, які допомагають учням краще засвоїти складний історичний зміст, структуру політичних інститутів Афін та особливості їх функціонування. Водночас важливим є систематичний контроль навчальних досягнень, що дозволяє оцінити рівень сформованості історичних і громадянських компетентностей.

Розробка дидактичних матеріалів до теми «Афінська демократія» має ґрунтуватися на принципах наочності, доступності та діяльнісного підходу. До таких матеріалів належать схеми політичного устрою Афін, таблиці порівняння реформ Солона, Клісфена та Перікла, хронологічні стрічки, а також картографічні матеріали, що відображають територію Аттики та поширення грецьких полісів. Використання таких засобів сприяє кращому розумінню учнями складної структури афінської держави та взаємозв’язку між її інституціями [43; 48].

Важливим елементом дидактичного забезпечення є також підготовка робочих аркушів і завдань для самостійної роботи учнів. Це можуть бути завдання на встановлення відповідності між політичними інститутами та їх функціями, заповнення схем, аналіз уривків історичних джерел, а також проблемні запитання для обговорення. Такі матеріали сприяють розвитку аналітичного мислення та формуванню вміння працювати з інформацією різного типу [19, с. 7–9].

Окреме місце займають тестові завдання та завдання компетентнісного характеру, які використовуються для перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу. Вони можуть включати як закриті питання (вибір правильної відповіді), так і відкриті завдання, що передбачають пояснення історичних процесів або оцінку їх значення. Такий підхід дозволяє оцінити не лише фактологічні знання, а й здатність учнів до аналізу та інтерпретації історичних явищ [44].

Перевірка знань учнів має здійснюватися систематично і включати різні форми контролю: поточний, тематичний та підсумковий. Поточний контроль може реалізовуватися через усні опитування, роботу в групах або виконання коротких письмових завдань. Тематичний контроль доцільно проводити у формі узагальнюючих уроків, тестів або міні-проєктів, присвячених афінській демократії [45, с. 176].

Важливою складовою є також використання самооцінювання та взаємооцінювання учнів, що сприяє розвитку рефлексивних умінь і формуванню відповідального ставлення до навчальної діяльності. Учні можуть оцінювати власну участь у дискусіях, рольових іграх або виконанні практичних завдань, що підсилює їхню залученість до навчального процесу [35, с. 17].

Як бачимо, розробка дидактичних матеріалів і система перевірки знань є невід’ємною частиною методики викладання теми «Афінська демократія». Вони забезпечують не лише засвоєння навчального матеріалу, а й розвиток ключових компетентностей, необхідних для подальшого навчання та формування активної громадянської позиції учнів.

Організація уроку з теми «Афінська демократія» має враховувати вікові особливості учнів, рівень їхньої підготовки та вимоги чинної навчальної програми з історії. Найбільш доцільною є побудова заняття за комбінованим типом із використанням елементів інтерактивного навчання, проблемного викладу та роботи з наочними матеріалами. Такий підхід дозволяє забезпечити поєднання пояснення нового матеріалу, його

закріплення та первинного застосування на практиці, що відповідає сучасним дидактичним вимогам [43; 48].

На етапі мотивації навчальної діяльності доцільно використати проблемне запитання, наприклад: «Чи можна вважати афінську демократію справжньою демократією за сучасними критеріями?». Це дозволяє одразу залучити учнів до активного мислення та створює ситуацію пізнавального інтересу. Далі вчитель може організувати коротку бесіду або «мозковий штурм», під час якого учні висловлюють власні припущення щодо сутності демократії та її проявів у Стародавніх Афінах [41, с. 50].

Під час вивчення нового матеріалу рекомендується поєднувати пояснення вчителя з роботою учнів у групах. Кожна група може отримати окреме завдання: одна аналізує реформи Солона, інша – Клісфена, третя – інститути афінської демократії, четверта – роль Перікла. Результати роботи доцільно оформити у вигляді схем або коротких презентацій, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку навичок співпраці [25].

Окремим елементом уроку може стати міні-моделювання народних зборів (екклесії), під час якого учні розподіляють ролі громадян і «ухвалюють» рішення щодо запропонованої ситуації (наприклад, питання війни або ухвалення закону). Така діяльність дозволяє на практиці відтворити механізми функціонування афінської демократії та сприяє глибшому розумінню принципу безпосередньої участі громадян у політичному житті [39, с. 118].

На етапі закріплення матеріалу доцільно використати узагальнюючу бесіду або виконання тестових завдань, що дозволяють перевірити рівень засвоєння основних понять і фактів. Важливо також запропонувати учням завдання проблемного характеру, наприклад: визначити переваги та недоліки афінської демократії або порівняти її з сучасними формами демократії. Це сприяє розвитку критичного мислення та вміння аргументувати власну позицію [44]. Для підвищення ефективності навчального процесу можна також рекомендувати використання мультимедійних засобів: презентацій,

схем політичного устрою Афін, історичних карт та коротких відеофрагментів. Це підсилює наочність матеріалу та сприяє кращому його сприйняттю учнями [17; 33].

Для кращого сприйняття викладеного матеріалу вважаємо за доцільне запропонувати наступний варіант конспекту уроку:

Тема: Афінська демократія

Тип уроку: комбінований урок із елементами інтерактивного навчання та рольової гри

Клас: 6 (Всесвітня історія)

Мета уроку

Навчальна: сформувати в учнів уявлення про особливості афінської демократії, її основні інститути та принципи функціонування.

Розвивальна: розвивати історичне мислення, уміння аналізувати історичні явища, порівнювати форми правління та робити узагальнення.

Виховна: формувати громадянські цінності, повагу до права, розуміння значення участі громадян у суспільному житті.

Очікувані результати

Учні повинні:

- пояснювати поняття «демократія», «поліс», «громадянин»;
- характеризувати основні інститути афінської демократії;
- називати реформи Солона, Клісфена, Перікла;
- оцінювати переваги та недоліки афінської демократії;
- брати участь у дискусії та рольовій грі.

Обладнання уроку

- карта Давньої Греції;
- схема «Політичний устрій Афін»;

- мультимедійна презентація;
- картки для рольової гри;
- робочі аркуші для групової роботи.

Хід уроку

1. Організаційний момент (1–2 хв.)

Перевірка готовності учнів до уроку, створення робочої атмосфери.

---

2. Мотивація навчальної діяльності (5 хв.)

Учитель ставить проблемне запитання:

«Чи можна вважати афінську демократію справжньою демократією за сучасними критеріями?»

Учні висловлюють припущення методом «мозкового штурму». Формується первинне уявлення про тему уроку.

---

3. Вивчення нового матеріалу (20–25 хв.)

3.1. Міні-лекція з елементами бесіди

Учитель пояснює основні поняття:

- афінський поліс;
- демократія;
- громадянство.

3.2. Робота в групах

Клас поділяється на 4 групи:

- **1 група:** реформи Солона
- **2 група:** реформи Клісфена
- **3 група:** політичні інститути Афін
- **4 група:** роль Перікла

Результат роботи оформлюється у вигляді коротких схем або таблиць.

3.3. Рольова гра «Народні збори в Афінах»

Учні отримують ролі:

- громадяни Афін;
- стратеги;
- члени ради п’ятисот.

Ситуація для обговорення:

«Чи розпочинати війну з сусіднім полісом?»

Проводиться обговорення і «голосування». Формується розуміння принципів прямої демократії.

---

4. Закріплення знань (10 хв.)

- коротке усне опитування;
- тестові завдання (поняття та події);
- проблемне завдання:

«Назвіть переваги і недоліки афінської демократії»

---

5. Підсумок уроку (3–5 хв.)

Учні разом з учителем формулюють висновок: афінська демократія стала першою історичною формою народовладдя, яка вплинула на розвиток політичної думки, але мала соціальні обмеження.

---

6. Домашнє завдання

- опрацювати відповідний параграф підручника;
- підготувати коротке повідомлення:

«Чим афінська демократія відрізняється від сучасної?»

Очікуваний результат уроку

Учні отримують цілісне уявлення про афінську демократію як історичне явище, розуміють її структуру, принципи функціонування та

значення для розвитку політичної культури, а також набувають первинного досвіду участі в моделюванні демократичних процесів.

Таким чином, методичні рекомендації щодо проведення уроку з теми «Афінська демократія» передбачають поєднання традиційних і інтерактивних методів навчання, використання проблемного підходу та активне залучення учнів до навчального процесу. Така організація уроку забезпечує не лише засвоєння історичних знань, а й формування ключових компетентностей, необхідних для подальшого навчання та громадянського становлення учнів.

* * *

Отже, тема «Афінська демократія» займає вагоме місце у шкільному курсі всесвітньої історії та є важливою для формування історичних і громадянських компетентностей учнів. Її зміст сприяє усвідомленню витоків демократичних інститутів, розумінню принципів організації політичного життя та розвитку базових уявлень про громадянство і право. Дослідження навчальних програм і підручників показало поступову орієнтацію на компетентнісний підхід, однак водночас виявило потребу у посиленні аналітичної та практичної складової вивчення теми, а також у розширенні завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів.

Методичне опрацювання теми доводить ефективність використання інтерактивних технологій, проблемного навчання, історичного моделювання, рольових ігор і дискусій як засобів активізації пізнавальної діяльності школярів. Такі форми роботи забезпечують не лише засвоєння навчального матеріалу, а й формування вмінь аналізувати історичні явища, аргументувати власну позицію та працювати в команді. Значну роль відіграє також дидактичне забезпечення уроків і продумана система перевірки знань, що в комплексі підвищує ефективність навчального процесу та сприяє розвитку ключових компетентностей, необхідних для сучасної освіти.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було комплексно проаналізовано історичний зміст афінської демократії та особливості її вивчення у шкільному курсі історії. Встановлено, що афінська демократія є одним із ключових феноменів античної політичної історії, який сформував базові уявлення про народовладдя, громадянство та участь у політичному житті. Її виникнення та розвиток були зумовлені складним комплексом соціально-економічних і політичних процесів, що відбувалися в Аттиці в архаїчну та класичну епохи.

Проаналізовано передумови становлення афінської демократії, серед яких важливе місце посідають реформи Драконта, Солона та Клісфена. Саме вони створили правові та інституційні основи для переходу до більш відкритої політичної системи, у якій поступово зростала роль громадянського колективу. Подальший розвиток демократичних інститутів у класичну добу забезпечив формування стійкої моделі безпосереднього народовладдя.

Дослідження показало, що афінська демократія функціонувала через систему ключових інститутів – народні збори, раду п’ятисот і суд присяжних, які забезпечували участь громадян у прийнятті рішень і контролі за владою. Важливу роль у її розвитку відіграли реформи доби Перікл, які сприяли розширенню політичних прав і зміцненню демократичних засад. Водночас система залишалася соціально обмеженою, оскільки значна частина населення була виключена з політичного життя.

Окрему увагу приділено особливостям афінської демократії, серед яких поєднання високого рівня політичної активності громадян із наявністю соціальних обмежень. Це дозволяє розглядати її як історично зумовлену форму організації суспільства, що мала як значні досягнення, так і внутрішні суперечності. Такий підхід сприяє більш критичному розумінню античного досвіду та його значення для подальшого розвитку політичних систем.

Важливим результатом дослідження стало визначення впливу афінської демократії на розвиток європейської політичної думки. Античні

філософи, зокрема Платон та Арістотель, здійснили її теоретичне осмислення, що сприяло формуванню класичних політичних концепцій. Надалі ідеї народовладдя, громадянської участі та верховенства закону стали основою розвитку новочасних демократичних теорій.

У межах методичної частини встановлено, що тема афінської демократії займає важливе місце у шкільному курсі історії та має значний потенціал для формування ключових компетентностей учнів. Її вивчення сприяє розвитку історичного мислення, критичного аналізу, уміння працювати з інформацією та формування громадянських цінностей. Водночас аналіз підручників і програм показав необхідність посилення практичної спрямованості навчального матеріалу.

Доведено ефективність використання інтерактивних технологій, проблемного навчання, історичного моделювання, рольових ігор і дискусій у процесі викладання теми. Такі методи забезпечують активну участь учнів у навчанні, сприяють кращому засвоєнню матеріалу та розвитку комунікативних і аналітичних умінь. Значну роль відіграє також використання дидактичних матеріалів і різних форм контролю знань, що підвищує результативність навчального процесу.

Отже афінська демократія є не лише важливим історичним явищем, а й ефективним навчальним матеріалом для формування громадянської та історичної компетентності учнів. Поєднання історичного аналізу з сучасними методиками викладання забезпечує глибше розуміння теми та сприяє підготовці учнів до активної участі у суспільному житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1. Бандровський О. Г., Власов В. С. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2023. 240 с.
2. Гісем О. В., Гісем О. О. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підручник для 6 класу. Харків: Ранок, 2023. 256 с.
3. Голованов С. О. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс): підруч. для 6 класу закл. заг. серед. освіти. Київ: Грамота, 2023. 224 с.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 року. URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti (дата звернення: 15.01.2026).
5. Концепція Нової української школи. 2017 // URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepcziya.pdf (дата звернення: 17.02.2026).
6. Навчальні програми. Всесвітня історія. Історія України. 6–11 класи.URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf (дата звернення: 15.03.2026).
7. Пометун О. І., Гупан Н. М. Всесвітня історія. Історія України : інтегрований курс: підручник для 6 класу. Київ: Освіта, 2023. 272 с.

ІІ. ЛІТЕРАТУРА

8. Аталашвілі І. В. Методика викладання античної культури в загальній середній школі. Київ: Просвіта, 2011. 176 с.
9. Балух В. О., Макар Ю. І. Історія Стародавньої Греції: курс лекцій. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 420 с.
10. Бандровський О. Методика викладання історії стародавнього світу в середній школі: навчальний посібник. Львів: Афіша, 2002. 328 с.

11. Баханов К. О. Організація особистісно орієнтованого навчання. Харків: Основа, 2008. 159 с.
12. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: монографія. Запоріжжя: Просвіта, 2000. 160 с.
13. Бичко А. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 390 с.
14. Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. Український педагогічний журнал. 2015. № 1. С. 47-58.
15. Буринська Н.М. Особистісно зорієнтоване навчання як провідна дидактична функція сучасного підручника. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Київ: Педагогічна думка, 2003. Вип. 4. С. 7-10.
16. Валуйсков С. Г., Бонч-Брує́вич Г. Ф., Ударцев Є. П. Основи педагогіки та методи наукової організації навчально-виховного процесу: теорія і досвід: навч. посібник. Київ: НМК ВО, 1992. 328 с.
17. Ващук О. М., Дубів А. В., Нелюбов В. О. Підвищення якості навчання засобами мультимедійних технологій. *Методологічні основи формування сучасних предметних дидактик.* Закарпатський державний університет. Ужгород, 2009. С. 340- 343.
18. Вертипорох Д. Дидактичні умови застосування мультимедійних технологій у навчальному процесі ВНЗ. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Випуск LIX. Слов'янськ. 2012. С. 82-90.
19. Власов В. С. Формування історичного мислення учнів на уроках всесвітньої історії. *Історія та правознавство*. 2017. № 10. С. 5-11.
20. Вовк М. П. Античний світ і його роль у формуванні європейської цивілізації. Львів: Літопис, 2010. 320 с.
21. Горохівський П. І. Методика викладання історії: курс лекцій для студ. ден. та заоч. форм навч. Умань: О. О. Жовтий, 2013. 294 с.
22. Горпинюк В.П. Ілюстративний матеріал підручника як складова його структури. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 1. С. 54-62.

23. Єфремова Н. А. Проблеми репрезентації історичного матеріалу в шкільних підручниках. Київ: Освіта, 2018. 160 с.
24. Зубенко О. Г. Античність і світова культурна традиція. Харків: Основа, 2009. 256 с.
25. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: навч.-метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко. Київ: А. П. Н., 2002. 136 с.
26. Історія та культура Античності: навчальний посібник / Я. А. Алешкевич. Ужгород: ДВНЗ УжНУ, 2023. 180 с.
27. Ковальчук С. П. Підручники з історії у системі шкільної освіти: проблеми аналізу. Київ: НаУКМА, 2017. 210 с.
28. Кожем'яка О. Ігри з історії Стародавньої Греції. Еллінізм. Всесвітня історія. 6 клас. *Історія України*. 2005. № 13. С. 22-24.
29. Колісніченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції та Риму: навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2002. 274 с.
30. Корчевський Б. Б. Дякова В. В. Мультимедійні технології в навчанні. Створення навчальних відеофільмів. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2010. № 3. С. 118-123.
31. Лісовий І. А. Античний світ у термінах, іменах і назвах. Львів, 1988.
32. Лосєв А.Ф. Історія античної естетики. Харків: Фоліо., 2000. 848 с.
33. Малик І. М., Іванов П.В. Мультимедійні технології при викладанні навчальних дисциплін. *Професійно-прикладні дидактики*. 2018. № 5. С. 89-96.
34. Марченко М. Дидактичні ігри з історії стародавнього світу (6 клас). *Все для вчителя*. 2010. № 6. С. 2-9.
35. Мисан В. О. Інтерактивні технології у викладанні історії. *Історія в сучасній школі*. 2016. № 4. С. 12-18.
36. Мисан В. Сучасний урок історії: традиція і новаторство: навч.-метод. посіб. Рівне: МЕГУ ім. С. Дем'янчука, 2008. 120 с.

37. Мірчук О. О. Антична міфологія у навчальних програмах та підручниках. Київ: Ранок, 2012. 208 с.
38. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології на уроках історії. Харків: Видавнича група «Основа», 2005. 124 с.
39. Нечволод Л. І. Нетрадиційні уроки історії. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. 224 с.
40. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навч. посібник. Відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський. Київ: Либідь, 1996. 360 с.
41. Пироженко Л. В. Проблемне навчання як засіб розвитку історичного мислення школярів. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 2. С. 48-56.
42. Пометун О. І., Гупан Н. М. Розвиваймо критичне мислення як наскрізне уміння у навчанні історії. *Педагогічна освіта: теорія і практика. 2019. №* 2 (27). С. 92-98.
43. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
44. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. 2007. № 6. С. 3-12.
45. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Основа, 2003. 288 с.
46. Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. Київ: Аквілон Плюс. 2005. 215 с.
47. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. У 2-х част. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2000. Ч. І. 486 с.
48. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Вид-во ХНАДУ, 2017. 324 с.
49. Яковенко О. А. Антична спадщина у формуванні європейської гуманітарної традиції. Київ: Академперіодика, 2016. 256 с.

50. Carugati F. Creating a Constitution: Law, Democracy, and Growth in Ancient Athens. Princeton: Princeton University Press, 2019. 304 p.
51. Hansen M. H. The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles and Ideology. Norman: University of Oklahoma Press, 1999. 464 p.
52. Osborne R. Athens and Athenian Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 254 p.
53. Rhodes P. J. Athenian Democracy. Oxford: Oxford University Press, 2004. 288 p.
54. Sinclair R. K. Democracy and Participation in Athens. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 276 p.